КРАЄЗНАВСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у квітні 1927 року Українським комітетом краєзнавства
Репресований у 1930 році
Відроджений 1993 року з ініціативи Національної спілки краєзнавців України

2 (127)'2024
10.15407/kraieznavstvo2024.02

Головний редактор
Олександр Реєнт
Редакційна колегія:
Олег Бажан
(перший заступник головного редактора)
Лариса Синявська
(заступник головного редактора)
Дмитрій Ніколайчук
(відповідальний секретар)
Богдан Андрусишин
Володимир Великочий
Людмила Вовчук
Сергій Гальчак
Олександр Гончаров
Олександр Гуржій
Володимир Дмитрук
Олександр Доброжанський
Олександр Завальнюк
Матеуш Каміонка
Ігор Коляда
Андрій Королько
Михайло Косило
Віктор Коцур
Олександр Лисенко
Руслана Маньковська
Наталія Мех
Володимир Милько
Ірина Петренко
Олег Рафальський
Олександр Рубльов
Григорій Савченко
Валерій Смолій
Юрій Стецик
Сергій Шумило
Засновники:
Національна спілка краєзнавців України
Інститут історії України НАН України
ISSN 2222-5250

ЗМІСТ

До 70-річчя утворення Черкаської області 6
Олександр Реєнт (м. Київ). Державотворчий потенціал українського краєзнавства у контексті 70-річчя утворення Черкаської області 7
Олександр Шамрай (м.Черкаси). Підтримка краєзнавства як складова гуманітарної політики органів державної влади 13
Валентин Лазуренко (м.Черкаси). Краєзнавство Черкащини в умовах воєнного стану як чинник ідеологічного опору російському агресорові 18
Василь Мельниченко (м.Черкаси). Утворення та розвиток Черкаської області. Край у добу творення незалежної України 29
Григорій Голиш, Лариса Лисиця (м.Черкаси). Творчий доробок краєзнавців Черкащини в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації проти України (2022–2023 рр.) 36

Черкащина: історичні та соціокультурні аспекти 45
Віктор Козоріз (м. Харків). Історія Золотоніського земства у працях Федора Щербини 46
Володимир Щербатюк (м. Київ). Протистояння селян Черкащини більшовикам у 1920 році 54
Тетяна Клименко (м. Черкаси). «Великий терор» 1937–1938 рр. на Черкащині (за матеріалами Державного архіву Черкаської області) 60
Петро Горохівський (м. Умань). Міфи та реальність «соціалістичного змагання» у 1930-х рр. (за матеріалами газети «Христинівський залізничник») 67
Олег Бажан (м. Київ), Вадим Золотарьов (м. Харків). До питання про діяльність міжрайонних оперативних груп обласних управлінь НКВС УРСР у липні 1937 р. – листопаді 1938 р. на прикладі «уманського куща»..... 75
Андрій Загорулько, Анна Білай, Маріна Харабара (м. Київ). Факти канібалізму у 1933 році на території району імені Петровського (Городищенського) Київської області за матеріалами Галузевого державного архіву МВС 97
Олександр Бонь (м. Київ). Михайло Драй-Хмара: життя літератора за рядками власного щоденника 106

З історії міст і сіл Черкаського краю 113
Дмитро Куштан (м. Черкаси). Ще раз про час заснування та ранню історію міста Черкаси 114

Лариса Синявська (м. Черкаси), Оксана Силка (м. Київ). Черкаська міська дума в 1900–1919 рр.: склад, повноваження, функції 125

Тетяна Кузнець (м. Умань). Образ міста Умань зі сторінок періодичних видань Київської губернії XIX – початку XX століття 133

Наталія Чигирик (м. Чигирин). Переселення придніпровських сіл у зв'язку з будівництвом Кременчуцького водосховища 145

Краєзнавство в особах 156

Олександр Лисенко (м. Київ), Олександр Перехрест (м. Черкаси). Невтомний трудівник краєзнавчої ниви (до 75-річчя Григорія Голиша) 157

Ольга Барвінок, Ігор Кривошея (м. Умань). Краєзнавчі пріоритети наукової школи професорки Тетяни Кузнець 167

Церковно-історичне краєзнавство: витоки та сучасний дискурс 175

Надія Кукса (м. Чигирин). Церква Святого Пророка Іллі в Суботові у нововиявлених джерелах XVIII століття 176

Валерій Ластовський (м. Київ). Успенський Ірдинський (Виноградський) монастир на Смілянщині у XVIII ст. 181

Літопис українського краєзнавства 189

Зінаїда Священко, Олена Скрипник (м. Умань). Становлення та розвиток краєзнавчого руху в Уманській окрузі в 1920-х роках 190

Ольга Лісовська, Ольга Скус (м. Умань). Краєзнавчий рух на Уманщині в 1990-ті роки: досвід, проблеми 196

Володимир Зозуля (м. Черкаси). Організаційна та науково-експедиційна діяльність Національної спілки краєзнавців України на сторінках журналу «Краєзнавство» (2000–2024) 204

Теоретико-методологічні засади освітянського краєзнавства 212

Наталія Чепурна, Василь Мельниченко (м. Черкаси). Краєзнавчий навчальний курс «Моя Черкащина» в закладах загальної середньої освіти 213

Національна спілка краєзнавців України: панорама сучасного життя 220

Світлана Архипова. Краєзнавча премія імені академіка Петра Тронька 2024 року 221

Руслана Маньковська. Всеукраїнський краєзнавчий форум в Києві 224

Тарас Нагайко. У Переяславі відбувся XIII Всеукраїнський історико-культурологічний форум «Сікорські читання» 226

Огляди 228

Валентин Лазуренко. Дослідження з історії бібліотечної справи на Черкащині 229

Лариса Лисиця. Енциклопедичне видання з літературного краєзнавства 233

Наталія Степанова. Історичні оповідання для наймолодших 236

Вимоги щодо оформлення статей 238

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту історії України НАН України *(протокол № 9 від 28 листопада 2024 р.)*

Журнал зареєстровано Національною радою з питань телебачення і радіомовлення (Рішення №800 від 14.03.2024 року. Протокол № 10. Ідентифікатор медіа R 30-03175)

Наказом МОН України від 10.10.2022 р. № 894 журнал «Краєзнавство» включено до Переліку наукових фахових видань України з історичних спеціальностей (категорія "Б")

Журнал включено до бази даних Google Scholar, Slavic Humanities Index, Україніка наукова.

Усі права застережені. Передрук дозволено тільки за згодою редколегії.

Адреса редакції:
01001, м. Київ-1,
вул. М. Грушевського, 4,
кім. 212
тел.: (044) 278-02-38,
(044) 279-13-88

E-mail:
bazhanclio@ukr.net

Електронна версія:
www.history.org.ua
www.nbuv.gov.ua
www.nsku.org.ua
www.kraieznavstvo.history.org/ua/en

© Національна спілка краєзнавців України, 2024
© Інститут історії України НАН України, 2024

Число журналу підготовлено за сприяння Черкаської обласної організації НСКУ

Видання цього числа журналу підтримали:

МХП «Урожай» (Олександр Воскобойнік)

Юрій Тренкін, секретар Черкаської міської ради

Анастасія Чубіна, заступник міського голови Черкас

Золотоніська міська рада (секретар Наталія Сьомак)

Родина Мар'янчиків (Київ)

ТОВ «Лафат Україна» (Максим Явтушенко)

Історичний факультет Уманського державного педагогічного університету

Олег Пархомчук (Лисянка)

Олександр Гаврилюк (Київ)

Сергій Шмиголь, депутат Черкаської міської ради

Віктор Харченко, голова Чигиринської міської ради

Кам'янська організація НСКУ

Член НСКУ Юрій Сокур (Київ)

Член НСКУ Надія Кукса (Суботів)

Член НСКУ Ігор Волошин (Черкаси)

ТОВ «АГРОПЛЮС2006»

СТОВ «АГРОКО»

Національна спілка краєзнавців України і Черкаська обласна організація НСКУ висловлюють щиру вдячність усім, хто підтримав видання журналу, зичать благодійникам краєзнавчого часопису добра, здоров'я та успіхів в усіх добрих справах на благо України

На першій сторінці обкладинки світлини із сюжетами до 70-річчя утворення Черкаської області

CONTENTS

To the 70th anniversary of the formation of Cherkasy region 6

Alexander Reint (Kyiv). The State-Building Potential of Ukrainian Local History in the Context of the 70th Anniversary of the Formation of Cherkasy Oblast 7

Oleksandr Shamrai (Cherkasy). Support of local studies as a component of humanitarian studies policies of state authorities 13

Valentyn Lazurenko (Cherkasy). Local histori of Cherkasy region under the conditions of marital state as factor of ideologinal resistance to the russian aggressor 18

Vasyl Melnychenko (Cherkasy). Formation and development of Cherkasy region. Land in the days of creation of independent Ukraine 29

H*ryhoriy Golysh, Larisa Lysytsia (Cherkasy).* Creative work of local experts of Cherkashkia in the conditions of full-scale aggression of the Russia against Ukraine (2022–2023) 36

Cherkasy region: historical and sociocultural aspects 45

Viktor Kozoriz (Kharkov). History of Zolotonsky Zemstvo in the works of Fedor Shcherbyna 46

Volodymyr Shcherbatyuk (Kyiv). The resistance of the villagers of Cherkasy region to the Bolsheviks in 1920 54

Tetiana Klymenko (Cherkasy). The Great Terror of 1937–1938 in Cherkasy Oblast (based on the materials of the State Archive of Cherkasy Oblast) 60

Petro Horokhivskyi (Uman). Myths and reality of the «socialist competition» in the 1930s. (according to the materials the newspaper «Khrystyniv railway worker») 67

Oleh Bazhan (Kyiv), Vadym Zolotaryov (Kharkov). On the activity of inter-district operational groups of the regional offices of the NKVD of the Ukrainian SSR during the July 1937 – November 1938 on the example of the «Uman bush» 75

Andriy Zahorulko, Anna Bilay, Marina Harabara (Kyiv). Facts of cannibalism in 1933 in the territory of the district of the name Petrovskyi (Horodishchenskyi) of Kyiv region according to the materials of the Industry State Archive of the Ministry of Internal Affairs 97

Oleksandr Bon (Kyiv). Mykhailo Drai-Khmara: the life of a writer through the lines of his own diary 106

From the history of towns and villages of the Cherkasy region 113

Dmytro Kushtan (Cherkasy). Once again about the founding and early history of the city of Cherkasy 114

Larysa Syniavska (Cherkasy), Oksana Sylka *(Kyiv).* Cherkasy City Council in 1900–1919: composition, powers, functions 125

Tetiana Kuznets (Uman). The image of the city of Uman from the pages of periodicals Kiev province from the 19th century to the beginning of the 20th century 133

Natalia Chigyryk (Chihyryn). Resettlement of Dnieper villages in connection with the construction of the Kremenchug Reservoir 145

Local history in person 156

Oleksandr Lysenko (Kyiv), Oleksandr Perekhrest (Cherkasy). A tireless worker in the field of local history (To the 75thanniversary Gryhory Golysh) 157

Olga Barvinok, Ihor Kryvosheia (Uman). Regional studies priorities of the scientific School Professor Tetyana Kuznets 167

Church-historical regional studies: origins and modern discourse 175

Nadiya Kuksa (Chihyryn). Church of the Holy Prophet Ilya in Subotov u newly discovered sources of the 18th century 176

Valerii Lastovskyi (Kyiv). Assumption Irdynskyi (Vinohradskyi) monastery in the Smilyan region in the 18th century 181

Annals of Ukrainian local history 189

Zinaida Sviashchenko, Skrypnyk Olena (Uman). Formation and development of the local history movement in Uman district in the 1920s 190

Olga Lisovska, Olga Skus (Uman). The local history movement in the Uman region in the 1990s: experience, problems 196

Volodymyr Zozulya (Cherkasy). Organizational and scientific expedition activities National Union of Local History of Ukraine on the pages of the journal «Local History» (2000–2024) 204

Theoretical and methodological foundations of educational regional studies 212

Natalia Chepurna, Vasyl Melnychenko (Cherkasy). Regional study course «My Cherkasy» in institutions of general secondary education 213

National Union of Local History of Ukraine: a panorama of modern life 220

Svitlana Arkhipova. Local history award named after academician Petro Tronka in 2024 221

Ruslana Mankovska. All-Ukrainianlocal history forum in Kyiv 224

Taras Nagayko. The 13th All-Ukrainian Championship was held in Pereyaslav historical and cultural forum "Sikorsky readings" 226

Reviews 228

Valentyn Lazurenko. Research on the history of the libraryaffairs in Cherkassy 229

Larisa Lysytsia. Encyclopedic editionin literary regional studies 233

Natalia Stepanova. Historical stories for the youngest 236

Requirements for registration of articles 228

5. Melnychenko, V. (2010). *Kraieznavstvo Cherkashchyny: storinky istorii.* Cherkasy : Vertykal [in Ukrainian].
6. Nabok, L. (2013). Istoriia muzeinoi spravy Cherkashchyny 1921–1931 rr. *Pereiaslavskyi litopys.* 4, 3–8. [in Ukrainian].
7. Nestulia, O. (1997). *Stanovlennia Vseukrainskoho Arkheolohichnoho komitetu VUAN: (seredyna 1920-kh rokiv)*. Poltava: Vyd. tsentr «Arkheolohiia» [in Ukrainian].
8. Opatskyi, I. *Petro Kurinnyi – zasnovnyk Umanskoho kraieznavchoho muzeiu*. Access mode: URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/8551/1/Opatskiy_I.pdf [in Ukrainian].
9. Yakubenko, O. (2004). Volodymyrivka. *Entsyklopediia trypilskoi tsyvilizatsi*i. T. II. Kyiv. S. 104–105. [in Ukrainian].
10. Yanenko, A. (2014). *Muzei Kyivshchyny i Zhytomyrshchyny ta yikh uchast v arkheolohichnykh doslidzhenniakh rehionu v 1945–1946 rr. (za materialamy arkhivu M. Ya. Rudynskoho). Sivershchyna v istoriiUkrainy.* 7, 304–311 [in Ukrainian].

DOI: 10.15407/kraieznavstvo2024.02.196
УДК 908(477.46)-043.86«1990»](045)
Ольга Лісовська *(м. Умань)*
кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
історії України Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини
E-mail: lisovskaolya@ukr.net
ORCID: https: //orcid.org/0000-0002-6290-7869

Ольга Скус *(м. Умань)*
кандидатка історичних наук, професорка кафедри
історії України Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини
E-mail: solhav2018@gmail.com
ORCID: https: //orcid.org/0000-0001-5063-451X

Краєзнавчий рух на Уманщині в 1990-ті роки: досвід, проблеми

В статті, на основі опрацювання широкого кола джерел та літератури, досліджується розвиток краєзнавства на Уманщині в роки незалежності України. З'ясовуються форми та методи краєзнавчої роботи, розкривається внесок у дослідження історії краю краєзнавців-аматорів та науковців, узагальнюється набутий досвід. Автори приходять до висновку, що краєзнавство на Уманщині у 1990-х роках розвивалося на основі тісного поєднання його наукових і громадських форм. В утвердженні сучасних наукових засад дослідження регіональної історії, провідну роль взяли на себе науковці вищих навчальних закладів, музеї та бібліотеки, заклади освіти. Важливу роль у координації краєзнавчої роботи відігравала Уманська організація Національної спілки краєзнавців України.

Розвиток краєзнавства на Уманщині в 1990-х роках характеризувався урізноманітненням напрямків та форм дослідницько-пошукової роботи і сформував основу подальших наукових краєзнавчих досліджень краю в XXI столітті.

Ключові слова*: краєзнавчий рух, Уманщина, Уманський краєзнавчий музей, пам'яткоохоронна робота, національне відродження.*

***Olga Lisovska** (Uman)*
PhD. (History), asssistant professor of History of Ukraine Chair
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
E-mail: lisovskaolya@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6290-7869

***Olga Skus** (Uman)*
Ph.D. (History), professor of History of Ukraine Chair,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
E-mail: solhav2018@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5063-451X

The local history movement in the Uman region in the 1990s: experience, problems

The article, based on the study of a wide range of sources and literature, examines the development of local history in the Uman Oblast during the years of Ukraine's independence. The forms and methods of local history work are clarified, the contribution of amateur local historians and scientists to the study of the history of the region is revealed, and the acquired experience is summarized. The authors come to the conclusion that local history in the Uman region in the 1990s developed on the basis of a close combination of its scientific and public forms. In the establishment of modern scientific foundations of regional history research, scientists of higher educational institutions, museums and libraries, and educational institutions took the leading role. An important role in the coordination of local history work was played by the Uman Organization of the National Union of Local History of Ukraine.

The development of local history in the Uman Region in the 1990s was characterized by the diversification of directions and forms of research work and formed the basis of further scientific local history studies of the region in the 21st century.

***Key words**: local history movement, Uman Region, Uman Museum of Local History, monument preservation work, national revival.*

З проголошенням незалежності України краєзнавчі дослідження набрали нового розмаху й були позбавлені колишньої ідеологізації, нав'язаної партійним керівництвом, а 1990-ті роки стали, по суті, відродженням краєзнавчого руху. За перші роки становлення молодої Української держави було чимало зроблено для відродження історичної пам'яті, духовності та національно-патріотичного виховання.

Особливості процесу відродження краєзнавства, починаючи з 1990-х років, досить виразно простежуються на прикладі Уманщини. Однак, на відміну від інших регіонів України, де вже були здійснені комплексні дослідження різних періодів історії краєзнавчого руху, багатогранна робота дослідників Уманщини, до цього часу залишалася поза межами наукового узагальнення.

В останні десятиліття набули поширення наукові публікації, присвячені теоретичним питанням про предмет і завдання історичного краєзнавства. Серед них можна виділити праці Я. Жупанського та В. Круля[1], О. Кашаби[2]. Неоціненний внесок у дослідження проблем історії та теорії краєзнавства зробив академік П. Тронько[3].

[1] *Жупанський Я.* Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства // Краєзнавство. 1994. № 1–2. С. 3–6.

[2] *Кашаба О.* Історичне краєзнавство як складова національної освіти: теоретичний аспект // Краєзнавство. 2010. № 1–2. С. 96–104.

[3] *Тронько П. Т.* Краєзнавство в Україні: Здобутки і проблеми: До III з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців. К.: Інститут історії України НАН України, 2003. 125 с.; Його ж. Краєзнавство у відродженні духовності та культури: Досвід. Проблеми. Перспективи. К.: Рідний край, 1994. 107 с.; Його ж. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). К., 2000. 270 с.; Його ж. Краєзнавчий рух в Україні: шляхи подальшого розвитку // Український історичний журнал. 2004. № 2. С. 84.

Зазвичай, тема історії розвитку краєзнавства Уманщини розглядалася лише в контексті окремих досліджень краєзнавчого руху на Черкащині в різні хронологічні періоди. Так, окремі відомості можемо знайти в науковій роботі М. В. Поставничої «Розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в 50-90-х роках ХХ ст.», де авторка всебічно досліджує розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в окреслений хронологічний період.[4]

Окремі аспекти розвитку краєзнавства на Уманщині можна знайти в дослідженнях знаного краєзнавця Черкащини В. М. Мельниченка: «Історичне краєзнавство Черкащини: минуле і сучасність»[5], «Краєзнавчі дослідження історії міст і сіл Черкащини у 90-х роках ХХ ст. (історіографічний аспект)»[6], «Нагромадження знань про міста і села Черкащини: сучасні аспекти проблеми»[7].

Про опубліковані наукові дослідження краєзнавців Уманщини в 1990-х роках дізнаємося з бібліографічних видань «Краєзнавство Черкащини»: випуск 1–10: анотований бібліографічний покажчик»[8], «Історія Уманщини: бібліографічний покажчик». Останній містить понад 2000 бібліографічних описів документів з історії Умані та Уманського району, опублікованих у періодичних виданнях[9].

Етапи складного процесу становлення і розвитку музейної справи та краєзнавства, в тому числі в 1990-х роках, висвітлюються в дослідженні І. І. Кривошеї та О. В. Барвінок «Нарис історії Уманського краєзнавчого музею»[10].

Про історію Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини в 1990-х роках дізнаємося з публікації О. І. Джагунової та О. В. Скус.[11] Ще одна стаття Джагунової О. В. присвячена дослідженню історії історичного факультету Уманського педагогічного університету[12].

Таким чином, аналіз опублікованих праць показує, що в них лише окреслено можливі напрями дослідження історії краєзнавства на Уманщині та у загальних рисах висвітлено діяльність тільки окремих краєзнавчих осередків або дослідників.

1990-ті роки, для краєзнавства Уманщини, як і всієї Черкащини, стали періодом формування мережі краєзнавчих осередків і активного залучення до дослідницько-пошукової роботи широких верств науковців та дослідників-аматорів. В центрі їх уваги перебували найбільш актуальні проблеми місцевої історії, які склалися в самостійні дослідницькі напрями – вивчення історії міста і сіл, життя і діяльності відомих людей краю, участь у підготовці матеріалів до «Зводу пам'яток історії і культури України». Ця робота велася у взаємодії із закладами освіти, культури та іншими зацікавленими організаціями.

Розширення масштабів і тематики краєзнавчих досліджень, зростання їх ролі у суспільному житті зумовлювало нагальну необхідність посилення координації і організаційного об'єднання аматорів і фахівців, вироблення програмних засад їх подальшої роботи. У 1989 році, за ініціа-

[4] *Поставнича М. В.* Розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в 50-х – 90-х роках ХХ ст. Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01: історія України. Х., 2002. 18 с.

[5] *Мельниченко В. М.* Історичне краєзнавство Черкащини: минуле і сучасність // Педагогічний вісник. Черкаси, 2002. № 1–2. С. 82–85.

[6] *Мельниченко В. М.* Краєзнавчі дослідження історії міст і сіл Черкащини у 90-х роках ХХ ст. (історіографічний аспект) // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». 2001. Вип. 27. С. 102–105.

[7] *Мельниченко В. М.* Нагромадження знань про міста і села Черкащини: сучасні аспекти проблеми // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Київ – Донецьк, 2001. Вип. 19. С. 263–269.

[8] Краєзнавство Черкащини»: випуск 1–10 : анотований бібліографічний покажчик / уклад. : *А. П. Іржавська, О. З. Силка ;* авт. вступ. ст. *В. М. Мельниченко*. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 96 с.

[9] Історія Уманщини : бібліографічний покажчик / укладачі: Т. В. Григоренко, Т. С. Ткаченко. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. 132 с.

[10] *Кривошея І. І., Барвінок О. В. (Прилуцька)*. Нарис історії Уманського краєзнавчого музею. Умань: РВЦ «Софія», 2008. 56 с.

[11] *Джагунова О. І, Скус О. В.* Уманський педагогічний інститут в період становлення нової системи освіти в незалежній Україні (1991–2000 рр.): тенденції розвитку // Věda a perspektivy. 2023. No 2(21).

[12] *Джагунова О. І.* Історія істориків Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: минуле, сучасне, майбутнє // Уманська старовина. Умань, 2017. Вип. 4. С. 72–81.

тивою активістів обласного відділення Українського фонду культури та музейних працівників, розпочалася підготовка до проведення установчої конференції обласного краєзнавчого товариства, яка відбулася 9 грудня. Конференція, в якій взяли участь і делегати від Уманщини, засвідчила значний науково-організаційний потенціал краєзнавства на Черкащині. На ній було сформульовано основні напрямки практичної роботи краєзнавців області на перспективу, а також узгоджено організаційні засади діяльності первинних краєзнавчих осередків на місцях.

Підвищенню наукового рівня краєзнавчих досліджень та повнішому використанню опублікованих документальних джерел сприяло здійснене вперше в історії краєзнавства області видання в 1993–2000 рр. серії хрестоматійних збірників з історії Черкащини (відповідно і Уманщини, як окремого району області) – «Наш рідний край» (частина 1)[13], «Наш рідний край» (частина 2)[14], «Духовна спадщина Черкаського краю. Розвиток суспільно-політичної думки краю»[15], «Духовна спадщина Черкаського краю. Розвиток науки і освіти в краї»[16], «Духовна спадщина Черкаського краю. Розвиток медичної науки, освіти і охорони здоров'я на Черкащині»[17].

В перші роки незалежності України історія Уманщини всебічно розкривається також у підготовлених і виданих краєзнавцями комплексних працях: «Історія Уманщини» Г. П. Бевза[18]. «Національна еліта, Уманщина, козацтво» В. В. Кривошеї та Т. В. Кузнець[19]; «Уманський козацький полк в добу руїни» Ю. І. Бодрова[20]; «Дендрологический парк «Софиевка»[21]. Побачили світ праці уманських краєзнавців, а саме «Спогади» Надії Суровцево[22] та «Місто Умань: короткий історичний опис» Хрисанфа Ящуржинського[23].

Окрему групу дослідницьких праць краєзнавців склали друковані видання з історії закладів освіти – Уманського сільськогосподарського інституту[24], Уманського державного педагогічного інституту імені П. Г. Тичини[25]. Характерною особливістю таких видань у 1990-х роках було широке використання фотоматеріалів, копій документів, листів, спогадів очевидців, публікацій преси і речових пам'яток, що робило їх привабливими для читачів.

Серед виданих в 1990-х роках, історико-документальних нарисів про села Уманщини варто виділити 2 краєзнавчі праці: «Історія села Вільшана Слобідка» (1995) Г. Я. Тереверка[26], «Наша Паланка» (село Паланка Уманського району, 2000) Л. С. Панченка[27]. Зміст нарисів про ці населені пункти засвідчує, що при їх підготовці автори опиралися на широке коло джерел, вводячи в науковий обіг нові факти, публікації у наукових виданнях і пресі, спогади односельчан, власні спостереження, використовували особисті архіви та інші краєзнавчі матеріали.

Дієвою формою поширення знань про історію рідного краю стали друковані

[13] Наш рідний край: Хрестоматія з історії Черкащини / упоряд. *А. І. Кузьмінський, Г. В. Суховершко, В. Я. Чудновський.* К.: Молодь, 1993. Ч.1. 368 с.

[14] Наш рідний край: Хрестоматія з історії Черкащини / упоряд. *А. І. Кузьмінський, Г. В. Суховершко, В. Я. Чудновський.* К.: Молодь, 1995. Ч.2. 176 с.

[15] Духовна спадщина Черкаського краю... Ч. 1. Хрестоматія з історії культури Черкащини. Розвиток суспільно-політичної думки краю / упоряд. *Г. В. Суховершко*. Черкаси: Сіяч, 1997. Кн.1. 192 с.

[16] Духовна спадщина Черкаського краю... Ч. 2.

[17] Духовна спадщина Черкаського краю: Хрестоматія з історії культури Черкащини. Розвиток медичної науки, освіти та охорони здоров'я / упоряд. *Суховершко Г. В.* Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. Ч. 3. 208 с.

[18] *Бевз Г. П.* Історія Уманщини. К.: Б. в., 1997. 99 с.

[19] *Кривошея В. В., Кузнець Т. В.* Національна еліта. Уманщина. Козацтво. К.,1998. 80 с.

[20] *Бодров Ю. І.* Уманський козацький полк в добу руїни. К.: Науковий світ, 1999. 46 с.

[21] Дендрологический парк «Софиевка» / *Косенко И. С., Храбан Г. Е., Митин В. В., Гарбуз В. Ф.*: Отв. ред. *Кохно Н. А.*, АН УССР. Центр. респ. бот. сад. К.: Наук. думка, 1990. 160 с.

[22] *Суровцова Н.* Спогади. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 1996. 432 с.

[23] *Ящуржинський Х.* Місто Умань : короткий історичний опис. Ульянівка, 1993. 31 с.

[24] *Карасик І.* Уманський сільськогосподарський інститут. 1844–1994 рр. К.: Вища школа, 1994. 206 с.

[25] Уманський державний педагогічний інститут імені П. Г. Тичини: 1930–1995 /уклад.: *В. Г. Кузь, О. М. Коберник, М. М. Торчинський* ; МОН України. Умань : Мрія, 1995. 63 с.

[26] *Тереверко Г. Я.* Історія села Вільшана Слобідка. Умань: Б. в., 1995. 102 с.

[27] *Панченко Л.* Наша Паланка. К.: Товариство «Знання», 2000. 126 с.

засоби масової інформації. Аналіз публікацій газет, насамперед громадсько-політичних, засвідчує, що більшість з них послідовно і достатньо кваліфіковано вели історико-краєзнавчу тематику, публікуючи на своїх сторінках різнопланові матеріали з місцевої історії. Наприклад, багато матеріалів районної газети «Уманська зоря» присвячено видатним постатям краєзнавства, історичним персоналіям краю, різним краєзнавчим заходам та пам'яткам історії та культури Уманщини[28]. ЗМІ значною мірою сприяли поверненню замовчуваних раніше імен людей, життя і діяльність яких пов'язана з Уманщиною – письменника і вченого-етнографа А. Кримського; першої українки-доктора філософії Н. Суровцевої, краєзнавця, журналіста – М. Комарницького та багато інших.

Вагому роль у відродженні історичного краєзнавства в 1990-ті роки відіграли музеї міста та району, у змісті та формах роботи яких, відбулися суттєві зміни. Найбільш рельєфно трансформаційні процеси у музейній справі прослідковується в діяльності Уманського краєзнавчого музею, який провів велику роботу з оновлення музейної експозиції, форм і змісту своєї діяльності.

З метою популяризації музею та залучення до історичної спадщини більшої кількості населення, музей проводив різноманітні заходи для учнів, вчителів, студентів, викладачів, науковців. Протягом 1993–1996 років відбулися вечір пам'яті Н. В. Суровцової (на базі Уманського музичного училища); до 225-річчя Коліївщини; міжнародне свято з нагоди 200-річчя дендропарку «Софіївки»; 90 років з дня народження І. Д. Черняховського та інші[29].

Ряд заходів працівники музею проводили відповідно до вікових категорій молоді. Так, для молодших школярів, були проведені музейні всеобучі за темами, що посилюють національно-патріотичне виховання та усвідомлення національної приналежності («В домі моєї прабабусі», «Національний одяг українців», «Український рушник» та ін.).

Свідченням зростання інтересу до історії краю та розвитку краєзнавчого музею є те, що лише за перші роки, після проголошення незалежності України, в музеї побувало понад 200 тис. відвідувачів (у 1992 році – 43,7 тис. чол. у 1993 р. – 67,9 тис. чол. в 1994 р. – 100, 5 тис. чол.[30] Експозиція у музеї була розміщена на двох поверхах, у 16-ти кімнатах. Функціонували три відділи: давньої історії, сучасної історії, відділ природи Уманщини.

У цей час відбулося декілька цікавих краєзнавчих виставок: «Умань дворянсько-купецька», «Софіївці – 200 років», виставка стародруків із фондів Уманського музею та інші.

Відбулися суттєві зміни у відділах Уманського краєзнавчого музею. Так, музей-квартира Г. І. Котовського стала Музеєм культури та побуту Уманщини, де в експозиціях були представлені фондові колекції з етнографії, предмети дворянсько-купецького, селянського побуту кінця XIX – початку XX ст., сучасне прикладне мистецтво народних умільців Уманщини.

У 1998 році музей підпільної друкарні більшовицької газети «Іскра» був перепрофільований в Музей діячів літератури і мистецтв Уманщини. Центральне місце в експозиції даного музею займали меморіальні речі, літературні твори, твори мистецтва, що розповідають про письменників, художників, скульпторів, акторів, життя яких пов'язане з м. Умань. В експозиції музею висвітлені сторінки із життя відомих краєзнавців Уманщини, зокрема Д. Щербакіського та М. Біляшівського.

Одним з краєзнавчих центрів цього періоду також була Уманська картина галерея, де проводилися виставки українських, у тому числі й місцевих художників. Наприклад, з великим успіхом пройшла персональна виставка викладача Уманського державного педагогічного інсти-

[28] Історія Уманщини : бібліографічний покажчик... С. 132.

[29] *Іанімар В.* Уманський краєзнавчий музей: основні віхи діяльності. Одинадцяті Богданівські читання. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, Чабаненко Ю. А., 2021. С. 78–81.

[30] *Кривошея І. І., Барвінок О. В. (Прилуцька).* Нарис історії Уманського краєзнавчого музею... С. 42

туту, художника Юрія Коваленка, яка була організована в картинній галереї в 1994 році[31]. З інтересом сприймає громадськість й інші виставки місцевих художників та майстрів народної творчості, чиї твори пронизані краєзнавчими мотивами. Серед них – «Кольори рідної землі», «Земно вклоняймося». Як правило такі виставки організовуються до Дня міста та пам'ятних дат Уманщини[32].

Удосконаленню форм краєзнавчих досліджень і роботи краєзнавчих осередків сприяло налагодження тісних зв'язків з утвореною обласною організацією Всеукраїнської спілки краєзнавців (нині – НСКУ). Зокрема, наслідком такої співпраці стало започаткування в 1990-х роках практики проведення в області Всеукраїнських, регіональних наукових і науково-практичних конференцій, симпозіумів, історичних читань, круглих столів та інших заходів, присвячених проблемам регіональної історії, де активну участь брали науковці та краєзнавці-аматори Уманщини[33].

Позитивний вплив на утвердження наукових засад і професіоналізації краєзнавчої діяльності справило оновлення та реформування усіх ланок Уманського педагогічного інституту імені Павла Тичини. Зокрема, у 1991 році було створено кафедру суспільних наук, яку в 1993 році поділено на дві кафедри – суспільних наук та українознавства, що забезпечували викладання суспільних, та історичних дисциплін на засадах державності України[34]. А викладачі кафедри українознавства стали активними учасниками краєзнавчих досліджень краю у перші роки незалежності України.

З кінця 1990-х років новостворена кафедра історії України перетворилася на один з осередків наукового вивчення і узагальнення історії Уманщини. Викладачі кафедри у другій половині 1990-х років виступили ініціаторами створення комплексної праці з історії Уманщини. Кропітка дослідницька робота Т. В. Кузнець, І. І. Кривошеї, В. В. Кривошеї, А. О. Карасевича завершилася виданням монографії «Нариси історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років XX століття)»[35]. Цим виданням було покладено початок всебічному дослідженню регіону на сучасних методологічних засадах.

У 1990-х роках різні аспекти історії краю вперше стають темою дисертаційних досліджень уманських науковців. Перші такі дисертації були захищені І. І. Кривошеєю (1997) і Ю. І. Бодровим (2001)[36]. У цей же час створюється Уманська міська організація Всеукраїнської спілки краєзнавців, яку очолив І. І. Кривошея і яка на сьогодні є найчисельнішою на Черкащині.

З проголошенням незалежності України, як важлива складова частина краєзнавчого руху, на Уманщині почало розвиватися шкільне краєзнавство. 28 жовтня 1994 року на сесії Черкаської обласної ради народних депутатів була прийнята програма «Освіта Черкащини», у якій головна увага приділялася питанням громадянсько-патріотичного виховання учнівської молоді, у тому числі

[31] *Падалка С.* Виставка натхнення // Уманська зоря. 1994. 30 листопада; Даниленко О. Мелодії старого костьолу // Черкаський край.1994. 24 грудня.

[32] Художній музей (картинна галерея). Режим доступу: URL: https: //umantravel.com.ua/2024/03/25/khudozhnii-muzei-kartynna-halereia/

[33] П'ята Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Київ Кам'янець-Подільський, 1991; *Карасевич А. О., Рекрут Т. А.* Храбан Г. Ю. як дослідник гайдамацького руху // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з наукового краєзнавства. Луцьк, 1993. С. 151–153; *Шморгун П. М.* Храбан Г. Ю. – історик Черкаського краю // Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність. Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції (Черкаси): В 2-х частинах. К.: Рідний край, 1995. Ч.2. С. 432–434; Восьма Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура»: В 2-х частинах. К.: Б.в., 1997.

[34] *Джагунова О. І.* Історія істориків Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: минуле, сучасне, майбутнє... С.76.

[35] Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років XX століття) / за ред. Кузнець Т. В. та ін. К.: ВПЦ «Київський університет. 260 с.

[36] *Бодров Ю. І.* Уманське козацтво в українському визвольному русі (середина XVII– початок XVIII століття): автореферат дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2001; Кривошея І. І. Еволюція дворянства Правобережної України наприкінці XVIII–XX ст. (за матеріалами Київської губернії): автореферат дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1997.

засобами краєзнавства, вивчення історії краю з використанням різних форм освітньо-виховної роботи.

У той час у школах набули поширення такі форми позаурочної роботи як участь школярів у краєзнавчих гуртках, експедиціях, оформленні музейних експозицій, альбомів і виставок. Щороку учні шкіл Уманщини, краєзнавчих гуртків активно працювали над виконанням завдань започаткованої у 1993 році Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України», «Історія міст і сіл України», руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків».

Для прикладу, учні Уманської загальноосвітньої школи № 3 у рамках Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції вели дослідницьку роботу у фондах Свято-Миколаївського собору в Умані та інших православних храмів міста, вивчаючи питання періоду сталінських репресій проти церкви на Уманщині. Їхні напрацювання знайшли відображення у творчій роботі «Святі новомученики уманські» (напрям «Із попелу забуття»).

Юні краєзнавці цієї міської школи здійснили велосипедний похід по Уманському району «Чумацькими шляхами Уманщини», під час якого робили описи населених пунктів і місцевостей, записували спогади старожилів[37].

Помітним внеском краєзнавців Уманщини у поширення знань про різні види історико-культурних пам'яток стало видання оригінальних ілюстрованих краєзнавчих довідників «Стара Умань» Станіслава Нечаїва, до яких увійшли старі світлини, переважно з власної колекції автора[38]. В книзі «Умань: фотоальбом», виданої в 1999 році містилися фотографії нових будівель і навіть цілих районів із сучасною архітектурою поруч зі спорудами минулих століть, пам'ятками історії та культури Умані[39]. Така робота привертала увагу до об'єктів культурної спадщини і значною мірою сприяла відкриттю у 2005 році державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань».

Отже, краєзнавство на Уманщині у 1990-х роках розвивалося на основі тісного поєднання наукових і громадських форм. В утвердженні сучасних наукових засад дослідження регіональної історії провідну роль взяли на себе науковці вищих навчальних закладів міста, культпрацівники та освітяни.

Краєзнавці-аматори разом з науковцями апробовували результати своїх досліджень на науково-практичних конференціях, висвітлювали у засобах масової інформації та краєзнавчих виданнях, проводили значну просвітницьку роботу з актуальних проблем місцевої історії. А сам процес розвитку краєзнавства на Уманщині в 1990-х роках характеризувався урізноманітненням напрямків та форм дослідницько-пошукової роботи і формував основу та принципи подальших краєзнавчих досліджень в регіоні в XXI столітті.

References

1. Bevz, H. (1997). *Istoriia Umanshchyny*. Kyiv: B. v. [in Ukrainian].
2. Bodrov, Yu. I. (1999). *Umanskyi kozatskyi polk v dobu ruiny.* Kyiv: Naukovyi svit. [in Ukrainian].
3. Bodrov, Yu. (2001). *Umanske kozatstvo v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (seredyna XVII – pochatok XVIII stolittia)*. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Dzhahunova, O., Skus, O. (2023). Umanskyi pedahohichnyi instytut v period stanovlennia novoi systemy osvity v nezalezhnii Ukraini (1991–2000 rr.): tendentsii rozvytku. *Věda a perspektivy. je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR*: E 24142. No 2 (21). [in Ceske].

[37] Історичне краєзнавство: досвід, практика, перспективи (історико-краєзнавча робота в навчальних закладах Черкащини. Черкаси. Видавництво ОІППОПП. 2010. С. 40–42.
[38] *Нечаїв С.* Стара Умань. Умань : [б. в.]. 1996. 32 с.
[39] Умань : [фотоальбом] / авт. тексту *Ю. І. Бодров* ; авт. фотоіл. *В. А. Копотун*. К. : Мистецтво, 1999. 112 с. : іл.

5. Hryhorenko, T., Tkachenko, T. (Comps.). (2013). *Istoriia Umanshchyny : bibliohrafichnyi pokazhchyk*. Uman : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Vizavi». [in Ukrainian].
6. Iashchurzhynskyi, Kh. (1993). *Misto Uman: korotkyi istorychnyi opys*. Ulianivka. [in Ukrainian].
7. Karasevych, A., Rekrut, T. (1993). *Khraban H. Yu. yak doslidnyk haidamatskoho rukhu. Shosta Vseukrainska naukova konferentsiia z naukovoho kraieznavstva*. (pp. 151–153). Lutsk. [in Ukrainian].
8. Karasyk, I. (1994). *Umanskyi silskohospodarskyi instytut. 1844–1994 rr.* Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
9. Kashaba, O. (2010). *Istorychne kraieznavstvo yak skladova natsionalnoi osvity: teoretychnyi aspect // Kraieznavstvo*. 2010. № 1–2, 96–104. [in Ukrainian].
10. Kryvosheia, I. (1997). *Evoliutsiia dvorianstva Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XVIII – pochatku XX st.(za materialamy Kyivskoi hubernii)*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
11. Kryvosheia, I., Barvinok, O. (Prylutska). (2008). *Narys istorii Umanskoho kraieznavchoho muzeiu*. Uman: RVTs «Sofiia». [in Ukrainian].
12. Kryvosheia, V., Kuznets, T. (1998). *Natsionalna elita, Umanshchyna, kozatstvo*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Kuz, V. Kobernyk, O., Torchynskyi, M. (1995). (Comps.). *Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut imeni P. H. Tychyny: 1930–1995*. Uman : Mriia. [in Ukrainian].
14. Kuzminskyi, A. (Comps.). (1997). D*ukhovna spadshchyna Cherkaskoho kraiu: Khrestomatiia z istorii kultury Cherkashchyny. Rozvytok nauky i osvity v krai*. Cherkasy: Siiach. Ch. 2. [in Ukrainian].
15. Kuzminskyi, A. I., Sukhovershko, H. V., & Chudnovskyi, V. Ya. (1993). *Nash ridnyi krai: Khrestomatiia z istorii Cherkashchyny*. K.: Molod. Ch.1. [in Ukrainian].
16. Kuzminskyi, A., Sukhovershko, H., Chudnovskyi, V. (1995). *Nash ridnyi krai: Khrestomatiia z istorii Cherkashchyny.* Kyiv: Molod. Ch.2. [in Ukrainian].
17. Melnychenko, V. (2001). *Kraieznavchi doslidzhennia istorii mist i sil Cherkashchyny u 90-kh rokakh XX st. (istoriohrafichnyi aspekt). Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia «Istorychni nauky» Bulletin of Cherkasy University.* 27, 102-105. [in Ukrainian].
18. Melnychenko, V. (2001). *Nahromadzhennia znan pro mista i sela Cherkashchyny: suchasni aspekty problemy. Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*. 19, 263-269. [in Ukrainian].
19. Melnychenko, V. (2002). *Istorychne kraieznavstvo Cherkashchyny: mynule i suchasnist. Pedahohichnyi visnyk–Pedagogical bulletin*. Cherkasy. 1–2, 82–85. [in Ukrainian].
20. Postavnycha, M. (2002). *Rozvytok istorychnoho kraieznavstva na Cherkashchyni v 50-kh – 90-kh rokakh XX st*. Extended abstract of Candidate's thesis). Kharkiv. [in Ukrainian].
21. Shmorhun, P. (1995). *Khraban H. Yu. – istoryk Cherkaskoho kraiu*. Kyiv: Ridnyi krai, Ch.2. [in Ukrainian].
22. Tronko, P. (2000). *Istorychne kraieznavstvo: krok u nove tysiacholittia (dosvid, problemy, perspektyvy)*. Kyiv. [in Ukrainian].
23. Tronko, P. (2003). *Kraieznavstvo v Ukraini: Zdobutky i problemy: Do III zizdu Vseukrainskoi spilky kraieznavtsiv.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
24. Tronko, P. (2004). *Kraieznavchyi rukh v Ukraini: shliakhy podalshoho rozvytku. Ukrainian historical journal*. 2, 84–90. [in Ukrainian].